

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

الحق
علیه
الصلوة
والسلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

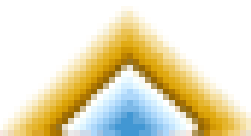
.net

.ir

مقالات

چه تعدادی از مسلمانان
در واقعه غدیر خم حاضر بودند؟
آیا آنچه در برخی کتب آمده مخالف آیه است؟

اسلام کوئست نت

مؤسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چه تعدادی از مسلمانان در واقعه غدیر خم حاضر بودند؟ آیا آنچه در برخی کتاب‌ها آمده مبالغه‌آمیز نیست؟!

نویسنده:

جمعی از نویسندگان

ناشر چاپی:

مؤلف

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۶	چه تعدادی از مسلمانان در واقعه غدیر خم حاضر بودند؟ آیا آنچه در برخی کتاب‌ها آمده مبالغه آمیز نیست؟! ..
۶	مشخصات مقاله
۶	سوال
۶	پاسخ اجمالی
۶	پاسخ تفصیلی
۷	زمان ماجرای غدیر
۱۱	تعداد جمعیت حاضر در غدیر
۱۳	اعداد و ارقام در منابع تاریخی
۱۵	تحمل جمعیت
۱۶	منطق شمارش جمعیت
۱۷	حج گزاران مدینه
۱۹	حاضران در مکه هنگام حجۃ الوداع
۱۹	حاضران در غدیر
۲۰	نتیجه گیری
۲۲	درباره مرکز

چه تعدادی از مسلمانان در واقعه غدیر خم حاضر بودند؟ آیا آنچه در برخی کتاب ها آمده مبالغه آمیز نیست؟!

مشخصات مقاله

چه تعدادی از مسلمانان در واقعه غدیر خم حاضر بودند؟ آیا آنچه در برخی کتاب ها آمده مبالغه آمیز نیست؟!

حادثه غدیر خم , حدیث غدیر

کلید واژه فرعی :

کتمان شاهدان حدیث غدیر ,

اعلام و شخصیت ها :

صاحب محتوی :

اسلام کوئست نت

خیراندیش دیجیتال : جناب آقای سید علی بحرینی به نیابت از مرحومه حاجیه خانم کسایی _ گروه هم پیمانان موعود غدیر .

سوال

در حین خطابه پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در محل غدیر خم چند نفر از مسلمانان حضور داشتند؟ آیا آنچه در برخی کتاب ها آمده مبالغه آمیز نیست؟!

پاسخ اجمالی

محور و هسته اصلی حاضران در غدیر، اهالی مدینه و بقیه از قبایل اطراف مدینه و احتمالاً قبایل شمالی نجد بوده اند. بر اساس مباحثی که درباره جمعیت مدینه در پاسخ تفصیلی آمده، معلوم می شود که مدینه ظرفیت فرستادن حدود پنج هزار نفر را به مکه داشته است؛ از این رو با تمسک به روایتی در تفسیر عیاشی از امام صادق علیه السلام که تعداد حاضرین در غدیر ده هزار نفر دانسته شده؛ و هم چنین گزارش «جامع الاخبار»، به این نتیجه می رسیم که حدود پنج هزار نفر از اهالی مدینه و تعدادی نیز از قبایل اطراف در غدیر حاضر بوده اند. هرچند چنانچه بخواهیم روایت ده هزار نفر عیاشی را بپذیریم، باید توجیهی برای پنج هزار دیگر داشته باشیم.

پاسخ تفصیلی

از نگاه شیعه، غدیر مهم ترین رویداد تاریخی عصر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که طی آن بر امامت حضرت علی علیه السلام برای مسلمانان تأکید شد. متکلمان، محدثان و مورخان شیعه و سنی از زوایای مختلفی این مسئله را بررسی کرده اند؛ زمان و مکان غدیر، علت انتخاب مکان غدیر، عبارت ها و کلماتی که در سخنرانی پیامبر (صلی الله علیه و آله) آمده

و جریان هایی که در آن اتفاق افتاد همه به نوعی مورد کاوش قرار گرفته اند. اما از مباحثی که کمتر به آن توجه شده و بدون بررسی و تحلیل تاریخی از آن سخن به میان آمده «تعداد جمعیت حاضر در غدیر» است. (1)

در این پژوهش تلاش می شود ضمن توجه به اقوال مورّخان، تعداد جمعیت حوادث پیش از جریان غدیر مورد توجه قرار گرفته و با عنایت به قرآینی، مانند رشد نسبی جمعیت در سیر حوادث زمان حیات رسول اکرم صلی الله علیه و آله، تعداد حاضران در غدیر محاسبه شود. طبعاً ابتدا باید زمان و خصوصاً مکان غدیر بررسی شود که ارتباط تنگاتنگی با بحث جمعیت آن دارد. البته بدیهی است اگر با بررسی علمی، کمتر بودن جمعیت حاضر در غدیر از تعدادی که اکنون مشهور است ثابت شود هرگز این امر، تأثیری در اعتبار و اهمیت رخداد غدیر ندارد و حجیت و اعتبار آن به قوّت خود باقی است. (2)

زمان ماجرای غدیر

در مورد تاریخ غدیر؛ بیشتر منابع روایی این رویداد بزرگ را در هیجدهم ذی حجه سال دهم هجرت دانسته اند. (3) و بسیاری از منابع شیعی (4) و اهل سنت، (5) وقوف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را در عرفة سال دهم، روز جمعه گزارش کرده اند و بر این اساس، روز غدیر که نه روز پس از عرفة و هجدهم ذی حجه است، یکشنبه خواهد بود. در میان مورّخان، ابن کثیر به این نکته اشاره کرده است. (6)

درباره ساعت این گردهمایی بزرگ طبرسی می نویسد: «جبرئیل زمانی که پنج ساعت از روز گذشته بود بر پیامبر نازل شد». (7) فتال نیشابوری نیز می نویسد: «پنج ساعت از روز گذشته بود

ص: 2

1- 1. . ر.ک: یوسفی غروی، محمدهادی، موسوعه التاریخ الاسلامی، ج 3، ص 626 - 627، قم، مجمع اندیشه اسلامی، چاپ اول، 1417ق.

2- 2. . ر.ک: «مدارک حدیث غدیر»، سؤال 1953؛ «اهل سنت و آیه تبلیغ»، سؤال 141.

3- 3. . شیخ صدوق، الأملی، ص 2، تهران، کتابچی، چاپ ششم، 1376ش؛ ابن شهر آشوب مازندرانی، مناقب آل ابی طالب علیه السلام، ج 3، ص 27، قم، انتشارات علامه، چاپ اول، 1379ق؛ ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمر، البدایه و النهایه، ج 5، ص 208، بیروت، دار الفکر، 1407ق؛ ابن خلکان برمکی اربلی، وفيات الأعیان و أبناء أبناء الزمان، ج 1، ص 180، بیروت، دار صادر، 1900م.

4- 4. . کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج 1، ص 290، تهران، دار الکتب الإسلامیه، چاپ چهارم، 1407ق؛ عیاشی، محمد بن مسعود، التفسیر، ج 1، ص 293، تهران، المطبعه العلمیه، چاپ اول، 1380ق؛ اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمه فی معرفه الأئمه، ج 1، ص 20، تبریز، نشر بنی هاشمی، چاپ اول، 1381ق؛ فرات کوفی، ابوالقاسم، تفسیر فرات، ص 120، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، چاپ اول، 1410ق.

5- 5. . بیهقی، ابوبکر احمد بن حسین، دلائل النبوه، ج 5، ص 446، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ اول، 1405ق؛ ذهبی، محمد بن احمد، تاریخ الاسلام، ج 2، ص 708، بیروت، دار الکتب العربی، چاپ دوم، 1409ق؛ ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، تفسیر القرآن العظیم، ج 3، ص 25، بیروت، دار الکتب العلمیه، منشورات محمدعلی بیضون، چاپ اول، 1419ق.

6- 6. . «فخطب خطبه عظیمه فی الیوم الثامن عشر من ذی الحجه عامئذ و کان یوم الأحد بغدیر خم تحت شجره هناک، فبین فیها أشیاء و ذکر من فضل علیّ و أمانته و عدله...»؛ البدایه و النهایه، ج 5، ص 208.

7-7 . . طبرسى، احمد بن على، الإحتجاج على أهل اللجاج، ج 1، ص 57، مشهد، نشر مرتضى، چاپ اول، 1403ق.

که جبرئیل پیام ابلاغ رسالت را برای پیامبر صلی الله علیه و آله آورد». (1)

سید بن طاووس روایتی از زبان یکی از حاضران در غدیر به این صورت نقل می کند: «ما زمانی به غدیر رسیدیم که اگر تکه گوشتی را روی زمین می انداختی از شدت گرما پخته می شد». (2)

نویسنده کتاب «الهدایة الکبری» روایتی را از زبان امام علی علیه السلام چنین نقل می کند: «و آن روز (غدیر) روزی بسیار گرم بود که طفل از شدت گرما پیر می شد». (3)

قاضی نعمان نیز روایتی را به این صورت نقل می کند: «هیچ روزی گرم تر از روز غدیر ندیده بودیم». (4)

ابن اثیر به نقل یکی از شاهدان عینی غدیر، زمان این اجتماع بزرگ را بعد از نماز ظهر گزارش کرده است. طی این گزارش ابی الطفیل می گوید: «در حجة الوداع همراه پیامبر بودیم که هنگام ظهر دستور داد مکانی را برای نماز آماده کنیم و خارها را بزنینم، بعد از آن، نماز خواندیم و پیامبر بعد از نماز، دست علی بن ابی طالب را گرفت و فرمود: من کنت مولاه فهذا علی مولاه». (5)

بر اساس این گزارش ها به نظر می رسد که تجمع هنگام ظهر که گرم ترین زمان روز است، صورت گرفته است و این زمان با پنج ساعت از روز رفته، قابل جمع است. (6) محاسبات نشان می دهد که غدیر به تاریخ شمسی در پایان اسفند ماه روی داده (7) و با توجه به شرایط آب و هوایی شبه جزیره، این گرمای شدید کاملاً طبیعی است.

مکان غدیر (8)

باید مشخص شود که غدیر در مسیر چه مناطقی قرار دارد و اهالی چه مناطق و چه شهرهایی در غدیر

ص: 3

-
- 1- 8. . فتال نیشابوری، محمد بن احمد، روضه الواعظین و بصیره المتعظین، ج 1، ص 90، قم، انتشارات رضی، چاپ اول، 1375 ش.
  - 2- 9. . ابن طاووس، علی بن موسی، اقبال الاعمال، ج 1، ص 456، تهران، دار الکتب الإسلامیه، چاپ دوم، 1409 ق.
  - 3- 10. . خصیبی، حسین بن حمدان، الهدایه الکبری، ص 103، بیروت، البلاغ، 1419 ق.
  - 4- 11. . مغربی، قاضی نعمان، شرح الأخبار فی فضائل الأئمه الأطهار (ع)، ج 1، ص 99، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول، 1409 ق.
  - 5- 12. . ابن اثیر جزری، علی بن محمد، أسد الغابه فی معرفه الصحابه، ج 5، ص 252، بیروت، دار الفکر، 1409 ق.
  - 6- 13. . امام، سید جلال، بررسی تعداد جمعیت حاضر در غدیر، فصلنامه علمی - تخصصی تاریخ در آینه پژوهش، ص 8، سال چهارم، شماره 4، زمستان 1386 ش.
  - 7- 14. . اکنون برنامه های رایانه ای این کار را به راحتی انجام می دهند. برای نمونه به نرم افزار «سیره معصومان» تولید مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور می توان اشاره نمود.
  - 8- 15. . درباره معنای غدیر خم ر.ک: «معنای غدیر خم»، سؤال 30557.

حضور داشته اند، تا در بحث تعداد جمعیت حاضر در غدیر، از آن استفاده کنیم.

درباره این که غدیر در چه فاصله ای از مکه و در کدام سمت از این شهر واقع شده است؛ در منابع تاریخی، بیشتر فاصله غدیر تا جحفه (1) گزارش شده است؛ به عبارتی از آن جا که جحفه مکان شناخته شده ای بوده، سعی شده است تا غدیر با جحفه شناسانده شود. یاقوت حموی هنگام معرفی منطقه جغرافیایی غدیر حُم می گوید: «غدیر، بین مکه و مدینه است و تا جحفه، دو مایل - هر مایل حدود 1600 متر است - فاصله دارد». (2) طبرسی روایتی دارد که طبق آن، غدیر سه مایل قبل از جحفه واقع شده است. (3) ابن جوزی فاصله غدیر تا جحفه را یک مایل گزارش کرده است. (4) این در حالی است که سید بن طاووس می نویسد: «مردم در جحفه توقف نمودند». (5)

بر اساس مشاهده های اخیر و بازدید از مکان غدیر روشن شده است که فاصله مکه تا جحفه با جاده کنونی حدود 180 کیلومتر است. در نقشه های امروزی عربستان، شهر رایغ در کنار دریای سرخ واقع شده است. این شهر فاصله کمی با محل غدیر دارد. بر اساس گزارشی مسجدی در این شهر قرار دارد که به مسجد غدیر مشهور است.

سؤال: چرا پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله غدیر را انتخاب نمود. در پاسخ این سؤال دو احتمال وجود دارد:

اول: پیامبر صلی الله علیه و آله از سوی خداوند مأمور بوده که در این جا رسالت خود را ابلاغ نمایند. (6)

دوم: که به اشتباه شهرت هم پیدا کرده و در واقع، توجیهی است بر اقدام پیامبر در انتخاب

ص: 4

1-16. «جحفه»، روستای بزرگی بوده که در مسیر مدینه به مکه واقع است و فاصله آن از مکه چهار منزل است. جحفه محل میقات اهل مصر و شام است اگر به مدینه نروند. فاصله جحفه تا مدینه شش منزل، و فاصله جحفه تا غدیر دو مایل است. یاقوت حموی، ابو عبد الله، معجم البلدان، ج 4، ص 188، بیروت، دار صادر، چاپ دوم، 1995م.

2-17. معجم البلدان، ج 4، ص 188.

3-18. الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج 1، ص 57.

4-19. ابن جوزی، عبد الرحمن بن علی، المنتظم، ج 1، ص 146، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ اول، 1412ق.

5-20. إقبال الأعمال، ج 1، ص 455.

6-21. شیخ مفید، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ج 1، ص 175، قم، کنگره شیخ مفید، چاپ اول، 1413ق.

این مکان، این است که غدیر، محل تقسیم راه ها و به اصطلاح «مفترق الطرق» بوده و مسافران هر منطقه ای از این جا راه خود را جدا نموده و به شهر خود می رفتند. (1)

باید دانست؛ آن روز قلمرو نفوذ اسلام شبه جزیره عربستان بود و فراتر از آن نرفته بود و عملیات موته و تبوک نیز فقط یک اولتیماتوم (هشدار) سیاسی و نظامی به شمار می آمد و هنوز مناطق عراق، شامات و مصر مسلمان نبودند. از این گذشته، با دقت نظر در وضعیت جغرافیایی غدیر چنین به دست می آید که غدیر یا همان جحفه راه اصلی برای جدا شدن مردم مناطق بزرگ نبوده و چنین وضعیتی نداشته است. (2) مسیر مردم عراق از شمال شرقی مکه، مسیر مردم طائف از جنوب شرقی مکه و مسیر مردم یمن از جنوب مکه است. مسیر شمال غربی مدینه که به غدیر منتهی می شود تنها مسیر مردم مدینه و اطراف مدینه است. اگرچه بعد از گسترش اسلام در شمال افریقا، آنها برای حج نیز از این مسیر به مکه می آیند و در جحفه مُحرم می شوند. و چون مسیرها متعدد است، محل مُحرم شدن نیز متعدد است. در محاسبه جمعیت غدیر باید این محاسبات جغرافیایی نیز در نظر گرفته شود تا تصور نشود مردم یمن (که در جنوب هستند) در غدیر حضور داشته اند.

تعداد جمعیت حاضر در غدیر

درباره جمعیتی که در ماجرای غدیر سال دهم هجرت در محضر پیامبر حاضر بوده و نص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مبنی بر ولایت امام علی علیه السلام را از زبان مبارک ایشان شنیده اند، روایات مختلفی نقل شده است.

1. هزار و سی صد نفر؛ امام باقر علیه السلام می فرماید: «پیامبر

ص: 5

1-22. فصلنامه علمی - تخصصی تاریخ در آینه پژوهش، ص 11.

2-23. همان.

صلی الله علیه و آله در روز غدیر در حضور 1300 نفر، جمله "من کنت مولاه فهذا علی مولاه" را مطرح نمود». (1)

2. ده هزار نفر: در تفسیر عیاشی از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «من تعجب می کنم از این که شخص با آوردن دو شاهد حش را می گیرد، اما علی بن ابی طالب علیه السلام با ده هزار شاهد حش ضایع شد. پیامبر صلی الله علیه و آله از مدینه خارج شد در حالی که پنج هزار نفر از مدینه همراه وی بودند و پنج هزار نفر هم از مکه پیامبر را همراهی کردند». (2) در این روایت، تصریح شده است که پنج هزار نفر از «اهل مکه» پیامبر را تا غدیر همراهی کردند. ولی پذیرفتن این تعداد از مکه بسیار مشکل است، زیرا فاصله مکه تا جحفه فاصله بسیاری است و بر فرض که مردم قصد بدرقه کردن رسول خدا را داشته اند همراهی کردن تا حدود 180 کیلومتر بسیار بعید است. (3) بله! چنانچه این پنج هزار نفر، اهل مکه نباشند و به گونه ای با تسامح بگوییم اهالی دیگر مناطق بودند که از مکه پیامبر را همراهی نمودند پذیرفتنی است.

ابن شهر آشوب نیز در روایتی از امام صادق علیه السلام شاهدین غدیر را ده هزار نفر عنوان کرده است. (4) شیخ حرّ عاملی نیز در روایتی قول ده هزار نفر را آورده است. و می گوید: چه بسا این ده هزار نفر همه از مدینه بوده اند. (5)

3. دوازده هزار نفر: در روایت دیگری به نقل از امام صادق علیه السلام؛ تعداد جمعیت حاضر در غدیر دوازده هزار نفر ذکر شده است. (6) که شیخ حرّ عاملی

ص: 6

1-24. مناقب آل ابی طالب علیه السلام، ج 3، ص 26؛ و نیز ر.ک: تفسیر فرات الکوفی، ص 515-516.

2-25. تفسیر عیاشی، ج 1، ص 332.

3-26. فصلنامه علمی - تخصصی تاریخ در آینه پژوهش، ص 14-15.

4-27. مناقب آل ابی طالب علیه السلام، ج 3، ص 26.

5-28. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج 27، ص 238، قم، مؤسسه آل البیت علیهم السلام، چاپ اول، 1409ق.

6-29. تفسیر عیاشی، ج 1، ص 329.

در کتاب «اثبات الهداة» دوازده هزار نفر را نیز احتمال داده است. (1)

4. هفده هزار نفر: نویسنده کتاب «جامع الاخبار» طبق نقلی، جمعیت حاضر در غدیر را هفده هزار نفر دانسته است. وی می نویسد: «دوازده هزار نفر از یمن و پنج هزار نفر از مدینه همراه رسول اکرم صلی الله علیه و آله بوده اند». (2) نقد مربوط به آمدن مکی ها تا غدیر بر این روایت نیز وارد است؛ زیرا یمنی ها می بایست به طرف جنوب بروند و امری از سوی پیامبر وجود نداشت که ملزم باشند آن حضرت را تا غدیر همراهی کنند. بنابراین، آمدن ایشان، آن هم تا فاصله 180 کیلومتری پذیرفتنی نیست.

و نقل های دیگری که شصت هزار نفر، (3) هفتاد هزار نفر، (4) هشتاد و شش هزار نفر، (5) نود هزار نفر، یک صد و چهارده هزار نفر، (6) و یک صد و بیست هزار نفر، (7) را گزارش کرده اند که به دلایلی مانند ضعف سند، کثرت نمایی و تصحیف و تحریف قابل پذیرش نیست. نکته بسیار مهم این است که بیشترین تعداد جمعیت حاضر در غدیر، طبق روایاتی که در منابع پنج قرن اولیه آمده، هفده هزار نفر گزارش شده است. رقم های بالاتر مربوط به بعد از قرن پنجم است. با توجه به ضعف هایی که در مورد منابع بعد از قرن پنج وجود دارد و صرفاً نقل از خود یا نقل یک «قیل» می باشد، باید از بین چهار قول اول یکی را تأیید کنیم.

اعداد و ارقام در منابع تاریخی

اگر همه اعدادی که در منابع تاریخی، بویژه منابع کهن وجود دارند، را غیر واقعی فرض کنیم؛ دیگر چیزی برای ما نمی ماند که از آن سخن بگوییم. چنین حکمی در مورد دیگر گزارش های تاریخی و چه بسا

ص: 7

-
- 1-30. . شیخ حر عاملی، اثبات الهداه بالنصوص والمعجزات، ج 3، ص 142، اعلمی، بیروت، چاپ اول، 1425ق.
  - 2-31. . شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار، ص 10، نجف، مطبعه حیدریه، چاپ اول، بی تا.
  - 3-32. . ابن جبر، علی بن یوسف، نهج الایمان، ص 122، مشهد، مجتمع امام هادی علیه السلام، چاپ اول، 1418ق.
  - 4-33. . الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج 1، ص 56.
  - 5-34. . نهج الایمان، ص 122.
  - 6-35. . عصامی مکی، عبد الملک بن حسین، سمط النجوم العوالی فی أنباء الأوائل و التوالی، ج 2، ص 305، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ اول، 1419ق.
  - 7-36. . سبط بن جوزی، تذکره الخواص من الأمه فی ذکر خصائص الأئمه، ص 37، قم، منشورات الشریف الرضی، چاپ اول، 1418ق.

خود منابع تاریخی نیز صادق است؛ از این رو ما اجمالاً آنها را می‌پذیریم، اما با قرار دادن آنها در کنار دیگر قراین و شواهد تلاش می‌کنیم به عددی نزدیک به واقع دست یابیم. روی هم رفته در خصوص اعداد و ارقام و به خصوص تعداد جمعیت‌ها با مشکلاتی روبه‌رو می‌شویم که در ذیل به آنها اشاره می‌کنیم:

یک. کثرت نمایی: یعنی عدد در موارد بسیاری نشانه کثرت و زیادی است.

دو. اختلاف نقل‌ها: با نگاهی اجمالی به گزارش‌هایی که عدد و رقمی را برای حادثه‌ای نقل کرده‌اند روشن می‌شود که به علت کمتر اهمیت دادن راویان به مقوله تعداد جمعیت، اختلاف بیشتری در این باره دیده می‌شود و احتمالاً حاکی از اهمیت کم اعداد و ارقام باشد. همان‌طور که طبری هنگام بحث از جریان حدیبیه، نمونه کاملی از اختلاف روایات را بیان می‌کند. (1)

سه. مبالغه: روایاتی وجود دارد که آگاهانه و با هدف خاصی در مورد افزایش جمعیت واقعه‌ای مبالغه‌گویی می‌کنند.

چهار. تصحیف و تحریف: اگرچه این امور در تاریخ، امری طبیعی به شمار می‌آید، اما بیشترین تأثیر آن در اعداد و ارقام ظاهر می‌شود که گاه با افزایش ناخواسته یک نقطه، چه تغییراتی صورت می‌گیرد.

هم‌چنین در مواردی، ارقام با اعداد ثبت شده‌اند - نه با حروف - و مشکلاتی را به بار آورده‌اند. برای نمونه؛ در برخی منابع آمده است که صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله در زمان وفات ایشان دوازده هزار [12000] نفر بوده‌اند. (2) حال چنان‌چه یک صفر به این عدد افزوده شود، در کتاب‌ها و گزارش‌های بعدی به 120000 نفر افزایش می‌یابد. هم‌چنان‌که این مسئله پیش آمده و برخی تعداد صحابه

ص: 8

1-37. ر.ک: طبری، محمد بن جریر، تاریخ الامم و الملوک (تاریخ طبری)، ج 2، ص 620 - 621، بیروت، دار التراث، چاپ دوم، 1387ق.

2-38. عربی معافری، محمد بن عبد الله أبو بکر، العواصم من القواصم فی تحقیق مواقف الصحابه بعد وفاه النبی صلی الله علیه و آله، ص 255، بیروت، دار الجیل، چاپ دوم، 1407ق.

پیامبر را در حجة الوداع 120 هزار نفر دانسته اند. (1)

چهار. اعداد تخمینی: بیشتر اعداد به صورت تخمینی گفته شده و بعد وارد روایات شده است. (2)

تحميل جمعیت

آنچه باید بدان توجه شود این است: جمعیتی که برای یک واقعه گفته می شود آیا مکان آن واقعه و یا زمان آن، تحمل آن جمعیت را داشته است یا خیر؟ یک جمعیت بسیار زیاد، نیاز بسیاری به آذوقه و آب دارد. از کجا آب و غذای آنها تأمین می شده و چگونه سرویس دهی می شدند. در مورد جنگ تبوک گفته می شود که سی هزار نفر شرکت داشتند. سی هزار نفری که عازم بلاد کفر و منطقه دشمن می شوند باید برای آذوقه خود چاره ای بیندیشند. نیز گفته شده که بیست روز رفتن آنها به طول انجامیده است. حتی تأکید شده که این سفر بسیار سخت بود، (3) چراکه در اوج گرما انجام شد و مرکب سواری کم داشتند، و مسافت تا تبوک، طولانی بود و از مناطق بد آب و هوا عبور می کردند. با محاسبه اجمالی به نظر می رسد که حضور این همه جمعیت بعید است. ابن خلدون نیز این گونه آمار و ارقام مبالغه آمیز را از اشتباه کاری های مورخان بی دقت دانسته و آنها را با توجه به میزان گنجایش مکان حادثه و مؤلفه های دیگر، بعید شمرده است. (4)

در مورد مکان نیز همین مسئله صادق است. اگر گفته شود در فلان مسجد پنجاه هزار نفر حضور داشتند، آیا می توان به راحتی پذیرفت؟ در مورد زمان نیز صادق است. اگر گفته شود صد هزار نفر در مدت سه روز مسیر مکه تا مدینه را پیمودند، نمی توان پذیرفت. آری، اگر یک نفر با اسب

ص: 9

1-39. . حلبی این قول را با «قیل» نقل کرده است؛ حلبی، ابوالفرج، السیره الحلبیه، ج 3، ص 361، بیروت، دارالکتب العلمیه، چاپ دوم، 1426ق.

2-40. . فصلنامه علمی - تخصصی تاریخ در آینه پژوهش، ص 19 - 22.

3-41. . به دلیل شدت سختی از آن به «جیش العسره» یاد می شود؛ بلاذری، احمد بن یحیی، انساب الاشراف، ج 2، ص 95، بیروت، دار الفکر، بچاپ اول، 1417ق.

4-42. . ابن خلدون، عبد الرحمن بن محمد، دیوان المبتدأ والخبر فی تاریخ العرب و البربر و من عاصرهم من ذوی الشأن الأكبر (تاریخ ابن خلدون)، ج 1، ص 13 - 14، بیروت، دار الفکر، چاپ دوم، 1408ق.

تیزرو بخواهد این راه را در سه روز برود امکان دارد، اما جمعیت زیاد، معطلی دارد، اطراق کردن در یک محل برای استراحت و تجدید قوا در بین سفر، قطعاً زمان بسیار زیادی را می طلبد و چه بسا یک روز کامل نیاز باشد تا کاروانی با این همه جمعیت توقف کرده و استراحت نمایند. این در حالی است که اگر فردی تنها باشد توقف و استراحت و نماز و تغذیه وی، ممکن است یک ساعت هم نشود.

منطق شمارش جمعیت

به نظر می رسد درباره افراد حاضر در یک واقعه؛ علاوه بر تخمین، راه های دیگری نیز برای شمارش وجود داشته است؛ که برای نمونه به دو مورد اشاره می شود:

1. واقدی درباره غزوه اُحُد می نویسد: «قریش و کسانی که با آنها پیوسته بودند، جمعاً سه هزار نفر بودند که صد نفرشان از قبیله ثقیف بودند، ساز و برگ و سلاح فراوان و دویست اسب داشتند، هفتصد تن از ایشان زره داشتند و سه هزار شتر همراهشان بود». (1) این که وی می گوید «هفت صد نفر زره داشتند» ما را به این نکته رهنمون می کند که نوع پوشش نظامی آنها سبب شده بود تا عده ای متمایز باشند. در این روایت، یکی از راه های منطق شمارش که «نزدیک به واقع بودن» باشد، رعایت شده است. (2)

2. تفکیک جمعیت؛ طبری در روایتی، تعداد شرکت کنندگان در فتح مکه را بیان نموده که این راه در آن به خوبی دیده می شود. وی می نویسد: «ده هزار نفر از مسلمانان در فتح مکه همراه پیامبر بودند؛ چهارصد نفر از بنی غفار، چهارصد نفر از اسلم، هزار و سه نفر از مزینه و هفت صد نفر از بنی سلیم و هزار

ص: 10

1- 43. . واقدی، محمد بن عمر، المغازی، ج 1، ص 203، بیروت، اعلمی، چاپ سوم، 1409ق.

2- 44. . فصلنامه علمی - تخصصی تاریخ در آینه پژوهش، ص 25.

و چهارصد نفر از جهینه و باقیمانده از قرشیان مهاجر و انصار و هم عهدانشان از بنی تمیم و قیس بودند». (1) این روایت، حاکی از این است که تمام جمعیت بر اساس افراد قبیله شناخته می شدند. مثلاً در یک جنگ، هر قبیله نیروهای مشخصی را معرفی می کرده و تنها یک جمع بندی ساده می توانست تعداد جمعیت حاضر را مشخص نماید.

این راه ها برای شمارش، در گذشته وجود داشته و معقول می باشد. و روایاتی که در آنها منطق شمارش رعایت شده باشد بیشتر قابل پذیرش اند. (2)

حج گزاران مدینه

اینک باید ببینیم که چه تعداد نفر می توانستند به عنوان حج گزار، از مدینه و اطراف آن خارج شوند و پیامبر را همراهی کرده و در راه بازگشت، در غدیر سخنان آن حضرت را بشنوند؟ عواملی که نشانگر تعداد جمعیت خارج شونده از مدینه است، به شرح زیر است:

1. طبق گزارشی، عده ای از اهالی مدینه نتوانستند پیامبر صلی الله علیه و آله را در سفر حجة الوداع همراهی کنند و علت آن نیز شیوع بیماری بود. این گزارش در کتاب «السيرة الحلبیه» آمده است: «و عند خروجه صلی الله علیه و سلم للحج أصاب الناس بالمدینة جدري ... أو حصبة، منعت كثيرا من الناس من الحج معه صلی الله علیه و سلم». (3) در این صورت، مدینه نمی توانست جمعیت زیادی را روانه حجة الوداع نماید.

2. تحمل جمعیت.

3. اختلاف اقوال.

4. تعداد سپاه اسلام در جنگ حنین که دوازده هزار نفر گزارش شده است. (4) مسلمانان هنگام خارج شدن از مدینه شش هزار نفر بودند، و در بین راه، چهار هزار نفر که مجموعاً ده هزار نفر بودند. آن گاه پس از فتح مکه دو هزار

ص: 11

1-45. تاریخ طبری، ج 3، ص 64 - 65.

2-46. فصلنامه علمی - تخصصی تاریخ در آینه پژوهش، ص 26.

3-47. السیره الحلبیه، ج 3، ص 360 - 361.

4-48. إعلام الوری بأعلام الهدی، ج 1، ص 228.

نفر از مردم مکه همراه آنها شدند؛ یعنی در واقع، جمعیتی که از مدینه خارج شد دقیقاً دوبرابر شدند. روشن است که در این جا چهار هزار نفری را که از مناطق دیگر آمده بودند، نمی توانیم جزء جمعیت مدینه به حساب آوریم. اگرچه این افراد در جریان غدیر می توانستند حضور داشته باشند، اما از جمعیت مدینه به حساب نمی آیند.

5. مسئله «عام الوفود» در سال نهم؛ (1) سالی که نمایندگان قبایل مختلف عربستان به مدینه می آمدند و تبعیت و پیروی خود را از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله اعلان می کردند. این سال، افزایش جمعیت مسلمانان را در پی داشت نه افزایش جمعیت مدینه را. بنابراین، پذیرفته نیست که بدون دلیل جمعیت مدینه را اضافه کنیم.

6. در جریان فتح مکه و نیز غزوه تبوک احساس مسئولیت نسبت به جنگ سبب می شود جمعیت بیشتری پیامبر را همراهی نمایند، در حالی که در سال دهم صرفاً حج گزاردن با پیامبر است که می تواند انگیزه ای برای مسلمانان باشد. بنابراین، اگر افراد زیادی نروند، هیچ توییحی برای آنها وجود نخواهد داشت. اما به صورت طبیعی هر مسلمانی مشتاق است در این سفر معنوی پرجاذبه شرکت کند، بویژه آن که جنبه آموزشی نیز دارد.

7. در جریان حدیبیه، روایات متفاوت است و حتی هفت صد نفر هم نقل شده است. (2) اما با نگاه خوشبینانه تنها 1400 نفر در همراهی با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حاضر شدند و به مکه رفتند. (3) و در خیبر 1500 نفر بودند، (4) در حالی که در خندق که دو سال قبل از این بود سه هزار نفر حاضر بودند. پس وجهی ندارد که در همه حوادث، همه

ص: 12

1-49. . البدایه و النهایه، ج 5، ص 40؛ السیره الحلبیه، ج 3، ص 297.

2-50. . طبری، حسن بن علی، مناقب الطاهرین، ج 1، ص 160، تهران، سازمان چاپ و انتشارات، چاپ اول، 1379 ش.

3-51. . دلایل النبوه، ج 4، ص 142؛ السیره النبویه، ج 2، ص 322؛ المغازی، ج 2، ص 574.

4-52. . ابن سعد کاتب واقدی، محمد بن سعد، الطبقات الکبری، ج 2، ص 80، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1418 ق.

حاضر باشند و در هر حادثه ای آمار افزایش یابد.

8. بر فرض که در تبوک سی هزار نفر بودند، ضرورتی نداشت که همه در حجة الوداع نیز شرکت داشته باشند. چه بسا مانند لشکر اسامه - در عین حالی که جنگ است و همه باید شرکت کنند - اما سه هزار نفر بیشتر نبودند. (1)

با توجه به آنچه گذشت، می توان گفت: حج گزاران مدینه که محور جمعیت حاضر در غدیرند چیزی حدود پنج هزار نفر بوده و بیش از این نمی توان تصور نمود، چنان که در نقل شعیری در «جامع الاخبار» که حاضران در غدیر را هفده هزار نفر گزارش کرده بود نیز پنج هزار نفر را از مدینه و بقیه را از یمن می دانست. اگرچه بخشی از روایت به دلیل حضور یمنی ها رد می شود، اما یک بخش آن می تواند تأییدی بر این نظریه باشد. همچنین روایت عیاشی که می گوید پنج هزار نفر از مدینه خارج شدند تأیید دیگری است.

حاضران در مکه هنگام حجة الوداع

طبق نقل بیشتر منابع اهل سنت، جمعیت حاضر در مکه در حجة الوداع چهل هزار نفر بوده اند، (2) که می توان این نقل را پذیرفت. البته اقوال دیگری نیز هست (3) که به نظر می رسد در این اقوال، بسیار مبالغه شده است.

حاضران در غدیر

حال در بین روایاتی که در آنها به جمعیت غدیر اشاره شد؛ به نظر می رسد روایت عیاشی از امام صادق علیه السلام که خارج شوندگان از مدینه را پنج هزار نفر دانسته، مدرک و سندی برای رسیدن به عدد نزدیک به واقع است. البته با ذکر این نکته که برای ما مشخص نیست پنج هزار نفر دیگر اهل کجا بودند؛ زیرا آمدن مکی ها تا فاصله 180 کیلومتری، هیچ

ص: 13

1-53. فصلنامه علمی - تخصصی تاریخ در آئینه پژوهش، ص 33-35.

2-54. البدایه و النهایه، ج 5، ص 137؛ شافعی مصری، أبو حفص عمر، المقنع فی علوم الحدیث، ج 2، ص 497، السعودیه، دار فواز للنشر، چاپ اول، 1413ق؛ حضر می، محمد بن بحر، حدائق الأنوار و مطالع الأسرار فی سیره النبی المختار، ص 77، جده، دار المنهاج، چاپ اول، 1419ق.

3-55. ر.ک: السیره الحلبیه، ج 3، ص 361؛ عظیم آبادی، محمد اشرف بن امیر، عون المعبود شرح سنن أبی داود، ج 5، ص 253، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، 1415ق.

توجیهی ندارد. اهالی یمن نیز می بایست به سمت جنوب بروند. پس می توان گفت که احتمالاً عده ای از مناطق شمالی شبه جزیره و احیاناً اهالی جنوب عراق، پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله را همراهی کرده اند. شواهدی که ما را در انتخاب روایت عیاشی کمک می کند از این قرارند:

1. منبع روایت: تفسیر عیاشی به عنوان منبعی کهن و پذیرفته شده نزد شیعه است. نیز در مقایسه با منابع دیگر، مانند جامع الاخبار (قرن ششم)، الاحتجاج (قرن ششم)، مناقب آل ابی طالب (قرن ششم)، تذکرة الخواص (قرن ششم)، نهج الایمان (قرن هفتم) و سمط النجوم العوالی (قرن دوازدهم) از لحاظ زمانی مقدم تر است.

2. تأیید روایت: ابن شهر آشوب و شیخ حرّ عاملی نیز همین روایت را نقل کرده اند.

3. شأن نزول: عیاشی این روایت را ذیل آیه ابلاغ آورده که نزد شیعه کاملاً پذیرفته شده است.

4. منطق شمارش: در این روایت، پنج هزار نفر از مدینه و پنج هزار نفر از مکه دانسته شده است. اگرچه دلیلی بر حضور مکی ها نیست. اما از آن جا که خارج شونندگان از مدینه پنج هزار شمرده شده اند؛ لذا می تواند سند و مدرکی برای ما باشد.

5. جمعیت کل حج گزاران در مکه که چهل هزار نفر بودند. حال اگر حج گزاران اهالی مکه، یمن و طائف و قبایل مسلمان بادیه نشین را از این چهل هزار نفر کسر کنیم؛ چیزی حدود پنج هزار نفر برای مدینه و حدود پنج هزار نفر برای قبایل شمالی نجد و نیز قبایلی که حد فاصل مدینه تا جحفه بوده و احتمالاً پیامبر را همراهی کرده اند، عده قابل قبولی است.

نتیجه گیری

محور و هسته اصلی

ص: 14

حاضران در غدیر، اهالی مدینه و بقیه از قبایل اطراف مدینه و احتمالاً قبایل شمالی نجد بوده اند. بر اساس مباحثی که درباره جمعیت مدینه گفته شد، معلوم شد که مدینه ظرفیت فرستادن حدود پنج هزار نفر را به مکه داشته است. از این رو؛ با تمسک به روایت عیاشی که پنج هزار نفر از حاضران در غدیر را مدنی می داند و هم چنین گزارش «جامع الاخبار»، به این نتیجه می رسیم که حدود پنج هزار نفر از اهالی مدینه و تعدادی نیز از قبایل اطراف در غدیر حاضر بوده اند. هرچند چنانچه خواهیم روایت ده هزار نفر عیاشی را بپذیریم، باید توجهی برای پنج هزار دیگر داشته باشیم.

ص: 15

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می دانند و کسانی که نمی دانند یکسانند؟

سوره زمر / 9

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

